

Др Јана М. Алексић

КЊИЖЕВНОКРИТИЧКА, КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКА  
И ЕСТЕТИЧКА МИСАО МИЛАНА КАШАНИНА  
(ПРЕГЛЕД ЈЕДНОГ ИСТРАЖИВАЊА)\*

У раду ће сажето бити представљени основни аспекти критичке, књижевноисторијске и естетичке мисли Милана Кашанина. Фокус излагања биће усмерен на његове критичке текстове посвећене новој српској књижевности, које је објавио у монографијама *Пронађене сивари* (1961), *Судбине и људи* (1968) и *Сусрети и њисма* (1974), с освртом на студију о српској средњовековној књижевности *Српска књижевност у средњем веку* (1975), књигу мемоарске и есејистичке прозе *Случајна открића* (1977), као и на чланке, белешке и приказе које је објављивао у дневној и књижевној периодици током друге, треће и четврте деценије XX века. С обзиром на резултате и закључке до којих се на основу обављеног истраживачког подухвата дошло, биће указано на потребу ревалоризације књижевноисторијске позиције коју је Кашанин до сада заузимао у систему српске књижевности.

*Кључне речи:* Милан Кашанин, књижевна критика, историја књижевности, интегрална критика, интердисциплинарност, хроничар културе, писац кризе.

Књижевнокритичка мисао Милана Кашанина (Пелмоноштор, Аустроугарска, данас Бели Манастир, Хрватска, 21. фебруар 1895. по старом календару – Београд, 21. новембар. 1981) о новој српској књижевности неразлучива је од његове књижевноисторијске, естетичке и културнополитичке свести. Овај став просиходи из спознаје Кашанинове многоструке интелек-

---

\* Рад је настао у оквиру пројекта *Културолошке књижевне теорије и српска књижевна критика* (178013), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

туалне и стваралачке личности која се српској културној историји препоручио као приповедач, романијер, есејист, књижевни и ликовни критичар, преводилац, уредник књижевних часописа *Лейбойса Мајице српске* (1927–1928) и *Српског књижевног гласника* (1935–1939), покретач и уредник месечника за уметност *Уметнички преглед* (1937–1941), као и едиције посвећене савременим српским писцима у Народној просвети (1929), кустос и директор Музеја савремене уметности (1928–1936), директор Музеја кнеза Павла (1936–1944) и директор Галерије фресака у Београду (1953–1961). Унутрашње духовно богатство и сложеност, али и намети друштвеноисторијске егзистенције иницирали су мноштво културних активности и разнородан стваралачки опус.

Премда је Кашаниново књижевнокритичко дело имало развијену и богату рецепцију, чак и паралелно са динамиком објављивања књига, и било подстицајно за многа каснија читања појединих српских аутора о којима је писао, стиче се утисак да је историја овог књижевног критичара и историчара књижевности потиснула из главних књижевних токова и струја XX века. Свакако би овде ваљало напоменути и са страница српске историје књижевности скрајнуте његове књиге приповедне прозе и романа, премда је у периоду између два светска рата био цењени прозни писац.

Кашанинова интелектуална и стваралачка личност формирала се непосредно пре и током Првог светског рата, када је на књижевну сцену ступио са првим критичким радовима; своја естетичка и културноисторијска упоришта пронашла је у периоду између два светска рата, а у пуном сјају се испољила у другој половини XX века. Овај интелектуалац и књижевник је духовно, идеолошки и поетички био у дослуху са трима генерацијама уметника и критичара (припадницима *златног доба* српске књижевности у првим деценијама XX века, припадницима књижевности Младе Босне, авангардним међуратним уметницима и интелектуалцима, као и ствараоцима грађанске оријентације након Другог светског рата), а уједно чувао и неговао снажан индивидуални дух и таленат. О апартности његове књижевне фигуре сведоче и његови поетички јединствени радови из области приповедне прозе и романа, које је интензивно писао и објављивао управо у периоду између два светска рата. Испоставља се да се Кашанин, како својим раним, међуратним, тако и познијим интелектуалним и књижевнокритичким ангажманом налазио на међи, јер иако многе његове идеје вуку корене из предратне духовне средине, снажна индивидуализација их је преобразила и начинила битно његовим. Управо је зато Кашанин писац *прелаза*, односно *кризе*. Његова културноисторијска индивидуа стоји на размеђи различитих књижевних токова, и као *хроничар културе*, прозним и критичким текстовима које је тешко поетички разлучити посматра и анализује дивергентне правце и облике духовности.

Диференцијацији књижевника и историчара Милана Кашанина у односу на извесне генерацијске и епохалне оквире доприноси и његова егзистенцијална позиција која је уследила након завршетка Другог светског рата.

Поделивши исту трагичну судбину са многим међуратним интелектуалцима, припадницима грађанског слоја, Кашанин је више година био принуђен на изванредан вид самоизолације и стваралаштва из друштвеноисторијске тишине. Управо зато његова послератна критичка есејистика на нов начин сведочи о самосвојној и ексцентричној стваралачкој личности јер су његове најзначајније монографије *Судбине и људи* (1968) и *Сусрећи и њисма* (1974) (као и књиге *Пронађене ствари* (1961) и *Уметничка кришка* (1968), у којима, заправо, сабира и сумира своје предратне текстове) аналитички и интерпретативно загладане у књижевност и уметност пре Другог светског рата, у стваралаштво српског романтизма, реализма и модерне, те представљају својеврсни амандман на тадашњи канон, док, с друге стране, субверзивно делују на послератну културоисторијску и естетичку доминатну и тадашње уметничке токове. Без обзира на тај књижевнокритички дисконтинуитет, али не на плану луцидности и инвентивности књижевне мисли, већ сходно тренутку њеног пласирања у књижевну јавност, Кашанин својим студијама, понајпре књигом *Судбине и људи*, узбуркава критичке духове и прави заокрет у разумевању књижевне прошлости.

Духовна и естетичка усмереност ка старијим књижевним епохама бива крунисана методолошки синкретичком и сазнајно драгоценом монографијом *Српска књижевност у средњем веку* (1975), написаном уметнички надахнуто и са завидним наративним умећем. А Кашанинова књижевноисторијска позиција тиме се додатно усложњава јер се историјски књижевни облици посматрају из синхронизационог аспекта и са недвосмисленом естетичком благонаклоношћу.

Монографије, написане у познијим годинама, указују на статус који је Кашанин заиста, према иманентној књижевној естетици и културној идеологији, имао или у каснијем разумевању требало да има у историји књижевне критике између два светска рата (чему донекле доприносе и књига мемоарске есејистике *Сусрећи и њисма* и тематско-мотивска преокупација његовог последњег романа и последње објављене књиге за живота *Привиђења* (1981)), али отварају питање његовог места у српској књижевној историографији друге половине XX века и читања његовог критичког опуса данас, неколико деценија након што су ти текстови објављени.

Кашанин се тако и у периоду након Другог светског рата јавља као критичар кризе, и то двоструке, јер, с једне стране, проблематизује критичке ставове духовних и интелектуалних апостола предратне грађанске интелектуалне елите, односно припадника *златног доба* српске књижевности, ревидира положај одређених аутора који је већ пре Другог светског рата био установљен, темељно преиспитује и демантује дотадашња медијавелистичка постигнућа и ставове, и са временског растојања указује на све пропусте ондашње уметничке елите и културне јавности која је допринела кретању српске културе странпутицом. С друге, пак, стране, отворено се спорећи са представницима одређених, Кашаниновој духовној оптици супростављених друштвених и културних идеја из даље прошлости (као што су

Вук Караџић, Светозар Марковић, Јован Јовановић Змај, Васа Пелагић, Јован Скерлић, Иван Мештровић), овај критичар имплицитно, али снажно подрива актуалну социјалистичку културну политику и тековине социјалистичког реализма и естетизма. Ови аспекти су неједнако интензивирани и брижљиво распоређени у књигама *Судбине и људи*, а нарочито *Сусрећи и њисма*, у којима се Кашанин поново појављује у улози *хроничара културе*, односно сведока и писца кризе.

Књижевнокритичка активност Милана Кашанина, посвећена српским ауторима XIX и прве половине XX века, како у периоду до 1930. године, тако посебно у есејима у књигама *Судбине и људи* и *Сусрећи и њисма*, показује изузетну сложеност и на унутрашњем плану захваљујући многострукости и недиференцираности методолошких, морфолошких, стилско-језичких и наративних особености. Истовремено, интердисциплинарност је легитимна, штавише, подразумевајућа стратегија промишљања и писања (типолошки хибридног) књижевног есеја који је посвећен интерпретацији дела једног или више аутора из синхронијског и дијахронијског угла, те се у Кашаниновој књижевнокритичкој и књижевноисторијској активности огледа на неколико нивоа. Метакритички постулирана, „интегрална критика“ израз је Кашанинове сложене књижевнокритичке мисли и номинална синегдоха његове критичке прозе. Тако се у познијим радовима (*Пронађене ствари* (1961), *Судбине и људи* (1968), *Сусрећи и њисма* (1974), *Српска књижевност у средњем веку* (1975) и *Случајна ојкрића* (1977)), у јединственом и жанровски несводивом критичком есеју/есејистичкој критици сучељавају и допуњују критичка, естетичка и књижевноисторијска свест.

За систематизацију и валоризацију Кашаниновог књижевнокритичког стваралаштва нису релевантни његови критички судови, већ јединствена књижевноисторијска визија, заокружена критичка идеологија, класична и иновативна књижевна естетика, симбиоза интуитивног и појмовног мишљења, интердисциплинарност и методолошки плурализам, коначно, начин казивања и стил изношења мисли и идеја као посведочена естетска врлина. Будући да у тумачењу нове и старе српске књижевности испољава посебан наративни таленат, његова критика се може читати и вредновати као вешто исприповедано прозно штиво које умногоме обогаћује српску књижевнокритичку и приповедачку традицију.

Имајући у виду књижевнотеоријски феномен *есејизма* – који Михаил Епштејн образложио као модернизму својствен стваралачко-аналитички принцип мишљења и посматрања књижевних појава у њиховом дијахроном и синхронијском поретку – схватамо да Кашанинова критичка проза у српској историји књижевности представља засебан и аутентичан вид књижевности и напор досезања и разумевања књижевноисториософски индивидуализоване критичке и естетичке свести. Према томе ширем методолошком и књижевноисторијском обухвату квалификације и просуђивања, Кашанин је критичар модерне књижевне провенијенције, који повлађује субјективном доживљају и интерпретацији књижевноисторијских чињеница, па себи

дозвољава комбиновање различитих методологија, poetika и духовноповесних искустава у писању о српској књижевности.

Превасходно се изузетност Кашанинове књижевнокритичке појаве на српској књижевној сцени XX века огледа у начину излагања мисли и запажања. На плану оцењивања његовог стила у српској интерпретативној заједници постигнут је консензус чак и онда када се поједини савременици нису слагали са његовим оценама књижевноуметничких појава и доживљајем књижевности. Стил је саображен начелним естетичким претпоставкама, показатељ методолошког плурализма, уметничке интуиције и вештине. Кашанин, како на нивоу синтагме и комуникативне реченице, тако и на нивоу целог параграфа, смелим коришћењем тропа и обиљем нестандартних појмовних аналогја из различитих уметничких медија, као и света реалија првобитну критичко-аксиолошку интенциозност постепено надограђује есејистичком литерарношћу, чиме растеређује исказ од појмовно-логичке сувопарности, а појачава убедљивост самог критичког суда. Кашанинови текстови пример су симбиозе приповетке и есеја, односно есејизације која – као шири процедура експресије мишљења и имагинације – обухвата приповедање.

Јединствени стил есејисте Милана Кашанина кључни је показатељ да књижевном стваралаштву не приступа чист интелектуалистички дух, који је у својој бити антиуметнички, већ дух који свој примарно уметнички доживљај света сучељава са индивидуализованим доживљајем света другог књижевника или уметника. Кашанинов књижевнокритички доживљај нечијег ауторског рукописа полази из интерпретативних побуда и унутрашњег аналитичког и стваралачког порива. Међутим, критичко-теоријско полазиште лоцирано је у интуицији, односно сензибилитету о парадигматичности сваког књижевноуметничког стваралаштва. Тај интелектуални ум искорачује из своје теоријске чауре и врхуни у домену уметничког духа, који је нужно експресиван. Благодаревши савршеном уметничком стилу као експресији теоретског духа, рационална свест се преображава у уметничку, без обзира на то што њен крајњи резултат стреми научној релевантности и досегу Истине.

Отуда је интегрална критика еминентна тековина Кашаниновог критичког и књижевноисторијског стваралаштва јер су у њој интегрисани постулати импресионистичке и естетичке критике, надограђени неспутаном изражајном субјективношћу читалачког доживљаја или искуства, слободном комбинацијом садржаја, мисли и асоцијација и смењивањем методолошких приступа. Кашанинова критика зато је коначни исход специфичних обликотворних процедура књижевнокритичког или књижевноисторијског есеја и њему иманентне, компаративне и интердисциплинарне анализе. Јер, стремићи естетичкој и духовноисторијској синтези и дилтајевској целовитости, овај критички ум је спонтано отпочео и доследно у својим критичким и мемоарским есејима изводио упоредно (интермедијално и интерлитерарно) тумачење књижевних, уметничких и културних појава. Интегрална кри-

тика је, благодарећи таквом интерпретативном умећу, постала аналитичко-уметнички облик критичарева свеобухватне духовноповесне визије епохе или уметничког правца у којем је ситуиран књижевник или конкретно литерарно остварење. Тај вид сагледавања литературе у синхронији и дијахорнији претходи актуалним методолошким правцима и трендовима разумевања књижевности и култури: новом историцизму, културном материјализму, интертекстуалним истраживањима, интердисциплинарности и транскултуралности и различитим видовима студија културе. Таква мета-критички неосвешћена методолошка стратегија упућује на дубљи књижевнонаучни и историјски значај и домет Кашанинове интегралне критичке есејистике. Огледање појединачног дела у духовноисторијској традицији, чији исход усмерава коначан суд о естетичким вредностима, једно је од темељних теоријских поставки и сврха интегралне критике коју представља Кашаниново читање старе и нове српске књижевности.

Истовремено, у Кашаниновој интегралној критици непрестано се преклапају и плодносно прожимају објективност и ингениозност аналитичара и субјективна пројекција уметника. Јер, интелектуално-стваралачка интегралност коју Кашанин негује подразумева изграђен естетички систем (интуитивно заснован, а не теоријски образложен) и посвојена знања о историји естетичке мисли. Из тих разлога Кашанинова (естетичка) критика настаје из посебног интерпретативног сензибилитета за уметничко стварање, из непосредног живог утиска о уметничком делу, а не из теоријски апстрактних дефиниција и појмова. У том погледу, Кашанин је заговорник уметничког доживљаја као мерне јединице естетичке процене и уметничког сензибилитета који се стиче непрестаним сагледавањем и упоређивањем уметничких творевина, а на примени апстрактних теорија о принципима уметничке аксиологије. Естетичка интуиција овог критичара и историчара наводи на закључак о духовној аутономности књижевности и уметности, с једне стране, али и духовној уроњености уметничке творевине у одређени историјски контекст. Кашанин неуморно подвлачи да је смисао уметничке творевине у њеној симболичкој изражајности духовних тежњи властите епохе и колектива.

А уметнички садржај, облик и биће интегралне критике нарочито су упадљиви у огледима у књигама *Судбине и људи* и *Сусрећи и њисма*, где слободном стваралачком имагинацијом критичар саставља уметничку биографију на темељу персоналне представе о духовној и психолошкој страни конкретне стваралачке личности. Описану стваралачку индивидуу, према којој увек негује личан однос (симпатије или антипатије), смешта у за дати портрет адекватно друштвеноисторијско окружење, реконструисано колико према спознатим чињеницама, толико према властитој пројекцији. Тако Кашанин показује живу заинтересованост за однос снага између егзистенције, метонимијски изражене у појму *судбина* и света уметничког дела. Сложене духовне биографије српских књижевника врхунац су критичаревих креативних способности, а оцене њихових литерарних остварења резултат прозорљиве и луцидне естетичке мисли.

Из развијене естетичке интуиције, имагинативног подстицаја, наративне вештине и стилско-језичке виртуозности произлази метакритичка свест која се испољава у дијалогу са конкретним критичарима поводом конкретног књижевног остварења или књижевноисторијског одређења нечије ауторске поетике. Кашанин је наклоњен становишту да је критика грана уметности, а не вид научног мишљења, без обзира на императив објективности у перцепцији, поузданости у интерпретацији, тумачењу и вредновању и прецизности у аналитичком дискурсу. Истовремено, Кашанинова аутентична историјска метакритика заснива се на разградњи и надоградњи критичких постулата и метода савременика и претходника, из које произлази његова опет имплицитно фундирана теорија критике, књижевна мисао и јединствена културна идеологија.

Екстензивна културноисторијска свест, естетичка духовност и грађанска и интелектуална одговорност откривене у радовима из области књижевне и уметничке критике, историје књижевности и уметности и музеологије иницирају промишљање српског културног обрасца који би требало да усмерава српску културну политику. Српски културни образац, за Кашанина, пониче из Херберт Маркузеовог концепта „афирмативне културе“, конфигуриране на темељу обавезе заједнице у повоју да кроз уметнички и интелектуални живот освоји и прими хумане вредности и духовне постулате. Том стратегијом на темељу идеје о чистој човечности долази до ослобађања индивидуе, у модерном смислу речу – о којој су у српској култури писали Јован Скерлић, Исидора Секулић или Слободан Јовановић – и чији је циљ умно и духовно оплемењивање појединаца и колектива, схваћено на хердреровски начин. Отуда Кашаниново перманентно инсистирање на неговану „културе памћења“, изградњи уметничког укуса и естетичке свести, истицању духовно оплемењеног интелектуалног духа као носиоца културне еманципације и просвећивања; елитистичкој формули усавршавања одабраних појединаца с једне, и демократизацији образовања, с друге стране, на отвореном залагању за остварене културне, уметничке и естетске вредности као еквивалентима високе националне и историјске самосвести. Кашанинова историјска мисао указује на стваралачки однос према традицији, насупрот некритичкој репродукцији баштињених образаца, на обавезу ситуирања књижевних и уметничких феномена у одређени контекст према параметрима као што су дух времена и дух народа; на примену принципа „уосећавања“ у друге епохе зарад валидног процењивања вредности и значаја одређене културне појаве и интелектуалној загледаности у ширину и дубину. Познавање духовне историје свеколиког човечанства, стално подсећање на врхунске домете европске и светске уметности, а потом и продирање у дубље слојеве сопствене баштине и традиције услови су правоверне представе о властитој култури и њеној историјској позицији у националним и светским оквирима. Културна парадигма, чији су носиоци књижевност и уметност, заснована је на идеји о присвајању страних (западно и средњо)европских вредности и принципа организовања јавног културног живота, мишљења

и презентације, али и на неговању домаћих, аутентичних обележја која су прошла испит времена и зрелу и култивисану процену културних арбитра у XIX и XX веку.

Јединственост Кашанинове интелектуалне и уметничке егзистенције огледа се у чињеници да је у критичким и есејистичким радовима постулиране естетичке, књижевноисторијске и културнополитичке идеје, идеале и становишта примењивао и сведочио, како у јавном, тако и у приватном животу. Управо благодарећи ретко постигнутој симбиози вербалног и делатног, нормативног и примењиваног, овај књижевник и историчар за многе и данас репрезентује индивидуу која је вредности хуманости интегрисала у своју личност, чиме је оплемењила и учинила историјски достојном српску заједницу и за овај век.

Jana M. Aleksić

MILAN KAŠANIN'S LITERARY, CRITICAL,  
HISTORICAL AND AESTHETIC THOUGHT  
(REVIEW OF A RESEARCH)

Summary

This paper briefly presents main aspects of Milan Kašanin's literary, critical, historical and aesthetic thought. The presentation was focused on Kašanin's critical texts dedicated to the new Serbian literature, published in monographs *Found things* (1961), *Destiny and people* (1968), *Meetings and letters* (1974) with review of study *Serbian literature of the Middle Ages* (1975), a book of memoirs and prose *The Sudden discoveries* (1977), and as well as the articles, notes and reviews that Kašanin had published in the daily and literary magazines during the second, third and fourth decades of the twentieth century. According to the research, we came to the conclusion that for the systematization and evaluation Kašanin's critical work are not relevant his critical judgments, but a unique historical and literary vision, comprehensive critical ideology, classical and innovative literary aesthetics, symbiosis of the intuitive and conceptual thought, interdisciplinarity and methodological pluralism, finally, a style of expression of the ideas. Kašanin has shown a great narrative talent in the interpretation of new and old Serbian literature. Therefore Kašanin's critical texts can be read and evaluated as a good prose that greatly enriches the Serbian literary criticism and narrative tradition.

Институт за књижевност и уметност  
Краља Милана 2, 11000 Београд, Србија  
[tiamataleksic@gmail.com](mailto:tiamataleksic@gmail.com)